

Володимир Поліщук

УДК 82(091) + 821.161.2

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ У СТУДІЯХ ПАВЛА ФИЛИПОВИЧА

У статті аналізується рецепція творчості й особи І. Котляревського у студіях П. Филиповича, який застосовував переважно порівняльну методологію й осмислював доробок першого класика в різних контекстах. Завважено глибоку ерудованість літературознавця, об'єктивістську раціональність його суджень, оцінок і висновків щодо різних аспектів творчої спадщини І. Котляревського, зокрема явища "котляревщини", текстологічну й біографічну компетентність П. Филиповича в аналізованих ним феноменах.

Ключові слова: Павло Филипович, Іван Котляревський, "котляревщина", порівняльні студії, бурлескно-трагедійний стиль, романтизм, контекст.

Volodymyr Polishchuk. Ivan Kotlyarevskyi in the studies of Pavlo Fylypovych

The article focuses on the reception of Ivan Kotlyarevskyi's creativity and personality in the studies of Pavlo Fylypovych who used chiefly comparative methodology and considered the works of the classic in different contexts. The profound erudition of the scholar, the objectivist rationality of his estimations and opinions as to the various aspects of Kotlyarevskyi's heritage, including the phenomenon of 'kotlyarevshchyna' (Kotlyarevskyi's epigones), were noted. Textual and biographical competence of P. Fylypovych is apparent in his analysis of the mentioned phenomena.

Key words: Pavlo Fylypovych, Ivan Kotlyarevskyi, 'kotlyarevshchyna', comparative studies, burlesque and travesty style, romanticism, context.

Услід за Михайлом Драй-Хмарою та Миколою Зеровим до своїх 125-літніх ювілеїв дісталися інші два неокласики з "п'ятірного ґрона" – Павло Филипович (1891 – 1937) та Освальд Бургардт – Юрій Клен (1891 – 1947)... Перші троє з названих, окрім поетичної та перекладацької спадщини лишили й вартісні літературознавчі праці, що більшість із них має неперебутню наукову цінність. І Драй-Хмара, і Зеров, і Филипович, маючи близькі погляди на художню літературу як мистецтво слова, водночас плекали в тому ж літературознавстві власні наукові пріоритети, власні особливі уваги до певних літературних епох чи персоналій. Звісно, що кожен із них тримав у полі наукового зору весь період розвою нової чи новітньої для них літератури, зокрема й зарубіжної, проте кожен мав і особливі прихильності.

Для П. Филиповича-літературознавця, який зі студентських літ зацікавився передовсім історією російського письменства передпушкінської та пушкінської пори, доби класицизму, преромантизму й раннього романтизму, цілком логічно й не надто складно було із часів Української революції та подальшого “українського ренесансу” 1920-х переключитися на студії початків нового українського письменства. Зокрема – творчості перших класиків, а потім і Т. Шевченка, у наукове дослідження спадщини якого Павло Петрович зробив неабиякий внесок, написавши близько трьох десятків розвідок. Цілком природно, отже, що і творчість І. Котляревського привернула його пильну увагу.

Перш ніж удатися до аналізу Филиповичевих інтерпретацій доробку й особи І. Котляревського, варто зауважити, що цей київський професор і колишній випускник авторитетного семінару В. Перетца, володіючи багатьма методологічними інструментаріями літературознавчого аналізу, пріоритети віддавав порівняльно-історичному методові, про що сам писав у збірці своїх статей “З новітнього українського письменства” (1929): “В зібраних тут статтях я вживав переважно порівняльної методи і гадаю, що ця методика, позначена вже в нас певною традицією (праці Драгоманова, Франка, Сумцова, О. Колесси та інш.), може дати чимало корисного для сучасного українського літературознавства... Порівняльні студії поширюють також наш обрій, виводячи українське письменство з вузьких національних меж і з’єднують його з творчістю інших народів” [цит. за: 5, 560]. Таку методологію дослідник реалізував і в студіях про І. Котляревського.

Варто наголосити й на тому, що П. Филипович як літературознавець і критик був стриманим в оціночних судженнях, строгим і принциповим (щоправда, до певного часу, про що нижче), безперечно віддавав перевагу фактам над емоціями. Його сухувато-колючий аналітизм виявлено й у низці суджень, одним із фігурантів яких був Іван Котляревський.

Ім’я першого класика нашого нового письменства фігурує у студіях П. Филиповича доволі часто. Передовсім слід виокремити, ідучи за хронологією, дві невеличкі розвідки “І. Котляревський і “Вольное Общество любителей Российской Словесности” та “До тексту “Москаля Чарівника” (обидві – 1924 р.) – перша біографічного плану, друга – переважно текстологічного; цікаву аналітичну студію “Переклад Котляревського із Сапфо” (1927); рецензію на видання “Енеїди” з передмовою І. Айзенштока (1927) та ще чималу оглядово-аналітичну розвідку “Нові праці про І. Котляревського” (1928). До імені та слова І. Котляревського П. Филипович неодноразово покликався й у низці інших своїх статей, – “Шевченко і романтизм”, “Шевченко і Гребінка”, “Пушкін в українській літературі”, “Український елемент в творах М. Лескова” та ін. Зважаючи на обставини, про які йтиметься нижче, окремо слід розглядати велику статтю П. Филиповича “Шевченко в боротьбі з українською дворянсько-поміщицькою літературою” (передмова до “Другого Кобзаря”) (1934), у якій ім’я І. Котляревського спогадується дуже часто й вельми специфічно.

Отже, простір для аналізу доволі широкий.

Можна, певно, стверджувати, що до творчої особи І. Котляревського П. Филипович наблизився через студіювання доробку Т. Шевченка, зокрема – у контексті з’ясування генези українського романтизму та ролі Т. Шевченка в цьому процесі (статті “До історії раннього українського романтизму”, “Шевченко і романтизм” та ін.). Скажімо, студію “Шевченко і романтизм”, опубліковану як стаття 1924 р., П. Филипович виголосив на засіданні Київського Історико-літературного товариства в березні 1922 р. У ній дослідник без жодного пієтету й замилювання, як це траплялося неодноразово до нього й після нього, поглянув на перші десятиліття становлення нової української літератури, започаткованої

І. Котляревським, завважив надто повільний її розвій та видиму аморфність її творців [див.: 8, 10-11]. Цілком імовірно, що того ж 1922 року П. Филиповича було відряджено до Петрограда, як він сам зазначив в одній із публікацій березня 1923 р., “з науковою командировкою від Всеукраїнської Академії Наук для студювання Котляревського” [7, 284]. Бібліографічна й архівна робота зі студентських літ належала до улюблених занять П. Филиповича, його вважали одним із найкращих джерелознавців України, особливо ж періоду кінця XVIII – першої пол. XIX ст. Більшість його студій досі вражають конкретикою фактажу й науковою аргументацією. Така риса вченого добре виявляється і в більшості студій про І. Котляревського.

Власне, петербурзьке відрядження й зумовило появу перших двох “персональних” розвідок П. Филиповича про І. Котляревського – “І. Котляревський і “Вольное Общество...” та “До тексту “Москаля Чарівника”. У першій із них, відзначивши видрук 1923 р. листа І. Котляревського до М. Гнедича, автор зауважує, що публікатор листа “не використав архіву самого “Общества”, який переховується в Петербурзькій Академії Наук і в якому є нові й повніші матеріали щодо стосунків між “Обществом” і Котляревським” [7, 28]. Далі київський дослідник наводить відповідну інформацію, цитує протоколи засідань “Общества” тощо. На завершення розвідки П. Филипович публікує уривок зі ще одного виявленого ним в архіві листа 1818 р. з приводу відкриття в Полтаві Інституту благородних дівчат із характеристикою самого І. Котляревського, яку пізніше стали згадувати й цитувати біографи першого класика: “Полтавский дом воспитания бедных отличен во всех отношениях, чему много содействует... и примерное усердие и попечение главного его надзирателя майора Котляревского, известного преложением Вергилиевой Энеиды на отечественный его Малороссийский язык (не “наречие”!.. – В. П.). Чиновник сей в кругу воспитанников представляет попечительного и строгого родителя; награда трудов его напечатлена всегда на лице его, удовольствие внутреннее и одобрение совести видны во всех чертах его, и он, колико строг в управлении воспитанниками, столько же заботлив о доставлении им удовольствия” [7, 30-31].

Там само, в архіві, зіставивши давніші опубліковані тексти “Москаля Чарівника” з пізнішими, від видання П. Куліша 1862 р., П. Филипович виявив пропущений у пізніших виданнях уривок твору й наводить цей текст, зазначаючи, що “сценка ця цікава й цінна для загальної характеристики п’єси <...> і зокрема для характеристики російського елемента в творчості Котляревського” [7, 30-31]. У зовсім невеликій розвідці автор демонструє обізнаність із багатьма давніми джерелами, від чого помітно вирає аргументація його суджень. У найновішій на сьогодні монографії про І. Котляревського її автор Є. Нахлік у відповідних розмислах якраз і посилається на висновки П. Филиповича [див.: 4, 486].

Наступна за часом стаття вченого-неокласика “Переклад Котляревського із Сафо” вийшла друком 1927 р., і певно, її з’ява стала своєрідним тематичним відгалуженням іншої статті П. Филиповича, надрукованої роком раніше, – “Рилєєв і Державін”. Саме в останній дослідник, порівняльно аналізуючи поезію Г. Державіна, “зачепив” і рилєєвський “Вольный перевод из Сафо”. Очевидно, цей принагідний “вихід” ученого на ймення давньогрецької поетеси дав поштовх для пильнішого вдивлення і вчитування П. Филиповича в цю тему. Можна майже безпомилково припустити, що той же “поштовх” актуалізував усю відповідну інформацію, якою, безсумнівно, володів ерудит П. Филипович стосовно імені Сафо в українській літературі. Можливо, він провів і відповідну бібліографічну роботу, адже зміст статті “Переклад Котляревського із Сафо”

достатньо виразно засвідчує обізнаність дослідника із “предметом розмови”. Це, сказати б, погляд “від Филиповича”.

Що ж стосується “літературної” уваги до творчості й постаті Саффо в українській (і не тільки українській) літературі, то й тут можна спостерегти і зробити певні узагальнення. П. Филипович у статті про І. Котляревського зазначає, що “Російські поети другої половини XVIII віку та на початок XIX-го з особливою охотою перекладали цього вірша (ідеться про “оду” Саффо. – В. П.) [7, 35]. Сам поет свій переклад “оди” здійснив 8 квітня 1818 р., тобто якраз в означений “період посиленої уваги” до Саффо. До слова, на початку статті П. Филипович зауважує: “Переклад І. П. Котляревського із Саффо ні разу не входив у збірку його творів (мабуть, тому, що писаний російською мовою) і, хоч двічі був надрукований в українських журналах (“Літ.-Наук. Вістник” і “Україна”), а раніше в альманасі “Молодик”, все ж не звернув уваги дослідників “Енеїди” та “Наталки Полтавки” [7, 34]. Отже, можемо казати, що своєю розвідкою П. Филипович актуалізував дослідницький інтерес до зазначеного перекладу. На тлі пізнішої уваги до постаті й доробку легендарної грецької поетеси на рубежі XIX – XX ст. (твори Лесі Українки, І. Франка, Л. Старицької-Черняхівської, А. Кримського), що знаменував собою модернізацію, “європеїзацію” нашого письменства, своєю розвідкою про переклад І. Котляревським вірша Саффо П. Филипович означував, що й межа XVIII – XIX ст. теж була періодом і модернізації, і європеїзації літератури. Скажімо, сучасний дослідник І. Лімборський висловив, на наш погляд, цілком актуальну тезу про те, що “традиції європейського класицизму переосмислюються Котляревським у перекладі з французької мови відомого ще з часів античності вірша давньогрецької поетеси Саффо під назвою “Ода Саффо” [3, 58].

У статті П. Филипович полемізує з деякими судженнями Агатангела Кримського та Василя Доманицького щодо перекладу “оди” Котляревським, оскільки обидва вони зовсім невисоко оцінили той переклад, зокрема і з причини його – перекладу – мови (російської): “... той переклад, треба признатися, – нотував А. Кримський, – батько нашого письменства зробив дуже зле. Тільки для характеристики літературних уподобань нашого поета він не цікавий. Знов же цікаво буде порівняти *мертвоту* (підкреслення А. Кримського. – В. П.) російської мови Котляревського в “Оде Сафо” з *живістю* української його мови в “Перелицьованій Енеїді” [7, 36]. Натомість П. Филипович, порівнявши переклад І. Котляревського із близькими в часі версіями “оди” російських поетів, зауважує, що “висновок ак. А. Кримського треба визнати занадто суворим. Переклад Котляревського (дуже близький до французького зразка) щодо мови наслідує стилістичну традицію (“високого стилю”) російських перекладачів, мало чим одрізняється од неї” [7, 37]. Тут же дослідник порівнює кілька варіантів перекладу. Цікаве і спостереження П. Филиповича щодо об’єкта звертань ліричної героїні в “оді” (у самої Саффо жінка звертається до жінки, у перекладі В. Жуковського – жінка до чоловіка): переклад же І. Котляревського “лексично невиразний щодо цього, може передавати і жіноче, і чоловіче звертання до коханки” [7, 37].

Завершує П. Филипович свою розвідку критичними судженнями, які вкотре підтверджують блискучу ерудицію цього вченого-неокласика, – і щодо інших російськомовних перекладів “оди”, і щодо мови перекладу першого українського класика: “У всякому разі він (Котляревський. – В. П.) не зробив того, що наслідився зробити невідомий Ш.[пигоцький], у своєму наслідуванні живши української мови” [7, 41].

Дві наступні праці П. Филиповича стосувались “Енеїди” – рецензія не стільки на видання класичного першотвору 1926 року, як на редакцію і вступну статтю

І. Айзенштока, а також чимала стаття “Нові праці про І. Котляревського”, у якій вістря гострої полеміки було спрямоване проти інтерпретацій “Енеїди” тодішніми літературознавцями М. Марковським і С. Гречишком.

У рецензії П. Филипович одразу ж заявляє, що зосередить увагу передовсім і найбільше на передмові І. Айзенштока, з якої, на думку рецензента, “читач здобуде тільки окремі фрагментарні спостереження про Котляревського як поета, спостереження іноді влучні й цікаві, іноді спірні або помилкові” [7, 42]. Звісно, основну увагу рецензент зосереджує саме на останніх. Його критичні судження справді засадничо важливі щодо особи І. Котляревського, джерел формування в першого класика літературно-естетичних позицій, творчої майстерності.

Перш за все П. Филипович уважав необґрунтованою думку І. Айзенштока про те, що “факт засвоювання російських зразків – основний для визначення творчого обличчя Котляревського-поета”. Ще більший опір рецензента викликали резюмування автора передмови до “Енеїди”, у яких І. Котляревського виставлено епігоном російського класицизму в царині версифікації. П. Филипович послідовно, через аналіз низки площин і джерел, доводить поверховість зазначених суджень, необґрунтованість чи недостатню обґрунтованість міркувань І. Айзенштока, скажімо, стосовно читацьких інтересів І. Котляревського, які могли б визначити його творчі вподобання, названі в передмові смаками “міщанства, що розважалося читанням”. У такому контексті згадано твори В. Скотта, Ф. Купера та ін., на що П. Филипович зауважує, що “наприклад, Вальтер-Скоттом захоплювались і найвидатніші західні письменники (Гете, Байрон та ін.), і Пушкін, і пізніше Белінський. Так само Купер...” [7, 44].

Натомість П. Филипович розгорнув глибокі й мотивовані судження про семантику літературних взаємовпливів, зокрема російсько-українських, у яких І. Котляревський, “може, й несвідомо” став першим у їх реалізації, і що цей “психологічно-літературний комплекс характерний для цілого довгого періоду української літератури” [7, 45]. Наголосив рецензент і на тому, що при вивченні лектури І. Котляревського “треба буде звертати увагу не тільки на перекладні романи, які він читав на дозвіллі, – доведеться спинитись і на інтересі Котляревського до праць з історії України та проаналізувати його погляд на романтично-етнографічний рух” [7, 45]. Полемізуючи з І. Айзенштоком щодо строфіки, римування, інших складників версифікації, рецензент застерігає від поспішних висновків і наголошує на необхідності аргументовано з’ясувати співвідношення “традиційного” та “нового” в поезиці “Енеїди”.

Стаття П. Филиповича “Нові праці про І. Котляревського” “спровокована” появою принаймні двох розвідок про “Енеїду” – “Найдавніший список “Енеїди” І. П. Котляревського й деякі думки про генезу цього твору” Михайла Марковського та “З історії української інтелігенції. Котляревський І. П.” Семена Гречишка. Щодо аматорської публікації останнього критик висловився однозначно негативно, хіба що інтерпретація С. Гречишком відомого епізоду про Низа та Евріала з “Енеїди” й реакція П. Филиповича на тему “общого добра” становить інтерес. Більша ж частина статті присвячена аналізу праці М. Марковського, передовсім аргументованому спростуванню версій останнього стосовно генези “Енеїди” І. Котляревського. Усупереч твердженням багатьох дослідників, М. Марковський узявся доводити, що не “Вергилиева Енеїда наизнанку” Осипова спонукала Котляревського до написання своєї “перелицьованої” “Енеїди”, а навпаки. Сам М. Марковський натомість переконував, що спонукою і джерелом для “Енеїди” І. Котляревського стала травестійна “Енеїда” Блумауера, а також деякі інші зарубіжні “перелицювання”.

І в цій своїй праці автор дуже аргументовано, із глибоким знанням суті предмета спростовує думки М. Марковського, виявляючи й наукову сумлінність, і коректність полеміки. Доказова база й доказові контексти П. Филиповича дуже переконливі й конкретні, його текстуальні зіставлення творів, зокрема й іншими мовами, доцільні. Резюмуючи, він зауважує, “що всі основні аргументи М. Марковського, його методологічні засоби або хисткі й необґрунтовані, або хибні. І справа тут полягає не лише в самовільних припущеннях, вигадках та бракові належного критицизму. Дослідник взагалі стоїть на непевному шляху, гадаючи на підставі вузьких текстологічних зіставлень, часто механічного характеру, з’ясувати генезу твору...” [7, 60]. Звісно, щоб доходити такого рівня аргументації й висновків, слід було вельми досконало володіти матеріалом – і творчістю І. Котляревського, і широкою “загальноєвропейською” джерельною базою навколо явища “Енеїди”. П. Филипович такий рівень обізнаності демонструє повсякчас.

Розмисли С. Гречишка, що їх опонент назвав наївно-реалістичними, а методологію – мішаною, справді мають вигляд очевидної прямолінійності чи й надуманості (напр., “Енея можна тлумачити як алегорію тодішньої української інтелігенції” та ін.). Опонент зауважує, що “не Еней – представник тогочасної української інтелігенції, а сам Котляревський, і для з’ясування його обличчя треба проаналізувати усі місця загального характеру (сентенції, ліричні звертання і т.п.), усі місця, що свідчать про ставлення до своїх персонажів, разом з матеріалом біографічним та побутово-соціальним” [7, 64]. У цьому ж контексті розглянуто і згадане тлумачення С. Гречишком семантики позицій Низа й Евріала про “общее добро” та необхідність “повинність ісправлять”. На думку П. Филиповича, С. Гречишко помітно перебільшує чи й, можливо, вигидає бажаний національний (власне український) і соціальний складник у цитованому патріотичному діалозі двох сторожових. Літературознавець зазначає, “що термін “общее добро” був загальноновживаний в російській поезії XVIII віку і мав переважно значення державної ідеї, характерної для доби “просвітнього абсолютизму...” [7, 65], а тому, читаємо далі, “рядки з “Енеїди” про “общее добро” не можна тлумачити в дусі народницької критики кінця XIX – початку XX віку, їх треба розуміти так, як розумів їх Котляревський – син своєї доби і свого оточення” [7, 66]. Щоправда, сучасний дослідник, осмислюючи цей епізод поеми та образи Низа й Евріала, фактично опонує вже П. Филиповичу: “Та все ж “повинність” козакуватих Низа й Евріала не зводиться до вірності суто імперській присязі <...> словосполучі “общее добро” <...> Котляревський надає виразного козацького акценту. В його “Енеїди” окремі вияви пишномовної класицистичної героїки меркнуть перед козацьким апофеозом, що стремить до самовистачальності” [4, 174]. Рація в таких судженнях Є. Нахліка є, особливо якщо інтерпретувати слова про “упадок общего добра” і “справлення повинності” універсально, позачасово, або ж якщо вести мову про явище “двотекстовості” (іронічної двозначності), до якої в практиці осмислення “Енеїди” повернулися, на думку Т. Гундорової, саме неокласики, “найвиразніше в особі Миколи Зерова” [1, 12]. Інший же неокласик, П. Филипович, як видно із цієї статті, дещо стриманіше (коли не дуже стримано) поставився до явища “двотекстовості”, зокрема тлумачачи вказаний епізод у смисловому контексті доби появи твору, і в цьому сенсі теж мав рацію. Тим паче, коли брати до уваги політичний консерватизм автора поеми та інших перших класиків, про що писав П. Филипович у статті “Поет огненного слова” [див.: 6, 34] і на ознаки якого звернула увагу та ж Т. Гундорова, мовлячи про І. Котляревського як про лояльного “малороса”, котрий водночас “непрямо виразив свій ідеал локальної національної автономії <...>” [1, 123].

Працюючи над спадщиною першого класика нової української літератури, П.Филипович більше уваги зосередив на його поетичних текстах або ж на осмисленні їх іншими дослідниками. Щодо драматичних творів, то стисло мовлено про епізод із “Москаля Чарівника”, а знаменита “Наталка Полтавка” згадана неокласиком у кількох порівняльних епізодах, і доволі цікавих. У великій статті “Історія одного сюжету” (“У неділю рано зілля копала” О. Кобилянської) П. Филипович багато місця відводить проблемі т. зв. мандрівних (чи розповсюджених) сюжетів у світовій літературі, зокрема й сюжету про Гриця та Марусю, один із варіантів якого в п’єсі “Козак-стихотворец” витворив князь Шаховської. П’єсу доволі гостро розкритикували ще сучасники, зокрема й Т. Шевченко. П. Филипович же у згаданій статті й генезу “Наталки Полтавки” виводить із поширеного сюжету про Гриця, і протиставляє твір українського автора згаданій п’єсі кн. Шаховського: “Дивна була доля творів Шаховського на українські теми. Котляревський, покепкувавши з “Козака-стихотворця”, взяв і протиставив йому легко і швидко скомпоновану на той же власне сюжет “Наталку Полтавку”, і вона живе уже століття” [6, 166]. Проблему розповсюджених сюжетів у літературі П. Филипович розробляв неодноразово (чи не найпоказовіша тут праця “Відгуки Бюргерової “Ленори” в українській літературі”), тому й цитована його думка про сюжет “Наталки Полтавки” була вельми авторитетною.

Звісно, дослідник, ґрунтовно студіюючи українську літературу раннього романтизму, її чільних репрезентантів, не міг не означити своїх суджень щодо явища “котляревщини”. Назагал він поділяв ключові міркування стосовно цієї проблеми свого приятеля Миколи Зерова, але висловлювався в оцінках стриманіше і, сказати б, раціоналістичніше, що взагалі йому було властиве. Не випадково З. Генік-Березовська назвала П. Филиповича “немовби раціональнішим і науково-скрупульознішим доповненням невичерпної літературної інтенції Миколи Зерова” [2, 245]. Найширше цю проблему означено у великих розвідках “Пушкін в українській літературі” та згаданій праці про “Ленору” Бюргера. У першій із них автор доволі розлого пише про риси “котляревщини” (наслідування бурлескно-трагедійної манери І. Котляревського в “Енеїді”) у перекладеній Є. Гребінкою поеми “Полтава” О. Пушкіна, називає причини такого наслідування: “... стає зрозумілим: Гребінка йшов за традиціями “Енеїди” мимо своїх уподобань, несвідомо, – йшов тому, що іншого розробленого стилю для *поєми* тоді ще не було в українському письменстві” [7, 418]. Видимо теоретизуючи з означеної проблеми, П. Филипович зауважував, що “шлях, яким ішов Гребінка, перекладаючи “Полтаву”, не одкривав нових обр’їв. “Котляревщина” з її реалістичним вульгаризмом та простецьким гумором народних прислів’їв одходила в минуле...”, а проте, зазначав учений, “намічалась тоді змога піти й іншим шляхом, творити стиль, позбавлений вульгаризмів “котляревщини” [7, 433, 421]. І тут же навів приклад перекладу Шпигоцького.

У “Ленорі” ж П. Филипович до епігонів українського класика зарахував П. Білецького-Носенка (аналізував його баладу “Івга”), але і йому не відмовляв у певній значеннєвості творинь: “Типовий представник літературної провінції, він просто йшов слідом за Котляревським, доходячи часом до пересад у вживанні його манери. Та це не перешкодило б його баладі стати в нашому письменстві помітним явищем, хоч би в історично-літературній перспективі <...>, якби вона була досконаліша формально” [7, 567-568].

Зовсім інша семантика типологічних паралелей із творчістю І. Котляревського простежується у статті “Український елемент у творах М. Лєскова”. Учений доволі ґрунтовно аналізує літературні зразки, написані на українському

матеріалі, і знаходить у них генезисні вкраплення з доби І. Котляревського чи з його творів, але реалізовані в нових естетичних вимірах. Мовиться переважно про гумористично-сатиричні твори російського прозаїка й засоби досягнення в них комічного ефекту. “І дуже цікаво занотувати, – пише П. Филипович, – що ці дві тенденції (смішити і зворушувати. – В. П.) характеризують відомий Лескову період українського письменства доби Котляревського – Квітки...” [7, 527]. Аналізуючи ж окремі твори (“Совместители”, “Некрещенный поп”, “Заячий ремиз” та ін.), П. Филипович знаходить формальні чи змістові типології то з “Москалем Чарівником”, то з “Енеїдою”, то з “Наталкою Полтавкою”... [див.: 7, 516, 528, 529].

Натомість цілком інакше мовиться про І. Котляревського та інших літературних попередників і сучасників Т. Шевченка в чималій статті П. Филиповича “Шевченко в боротьбі з українською дворянсько-поміщицькою літературою (передмова до “Другого Кобзаря”)” (1934). Навряд чи варто її розглядати в площині літературній, як і в контексті з іншими справді науковими розвідками вченого, яких абсолютна більшість. Цю статтю писав “інший” П. Филипович, зламаний загрозою репресій передовсім морально. Фізичне знищення, як знаємо, не забарилося. Грубий, прямолінійний вульгарний соціологізм названої статті, у якій зовсім відсутні властиві для П. Филиповича-літературознавця інтелектуальна глибина і всеохопність аналізу, етика й наукова коректність полеміки й суджень, пронизують увесь матеріал, який і цитувати немає рації. Згадуємо цю статтю тільки тому, що в ній часто й вельми специфічно фігурує ім’я І. Котляревського.

Отже, можемо констатувати, що П. Филипович достатньо уважно простудіював творчість митця й кількома своїми розвідками та численними згадуваннями його імені в різних смислових контекстах збагатив українську літературознавчу думку про автора “Енеїди” й “Наталки Полтавки”. Важливо й те, що, аналізуючи твори класика, дослідник осмислював їх у різних порівняльних площинах, логічно інтегруючи в загальноукраїнський і загальноєвропейський літературно-естетичні контексти. Тож і не випадково відповідні наукові судження П. Филиповича рясно натрапляємо в сучасних дослідженнях про І. Котляревського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гундорова Т. Перевернений Рим, або “Енеїда” Котляревського як національний наратив // *Сучасність*. – 2000. – № 4. – С. 120-134.
2. *Геник-Березовська З.* Грані культур. – Київ, 2000.
3. *Лімборський І.* Творчість Івана Котляревського: авторська індивідуальність. Європейські паралелі. Порівняльна поетика. – Черкаси, 2010. – 96 с.
4. *Нахлік Є.* Перелицьований світ Івана Котляревського: текст-інтертекст-контекст. – Львів, 2015. – 543 с.
5. *Филипович П.* Література: Статті, розвідки, огляди / Упоряд. Г. Костюк. – Нью-Йорк; Мельбурн, 1971. – 582 с.
6. *Филипович П.* Літературно-критичні статті / Упоряд. С.С. Гречанюк. – Київ, 1991. – 270 с.
7. *Филипович П.* Літературознавчі студії. Компаративістика. Статті, рецензії / Укл. В. Поліщук. – Черкаси, 2008. – 644 с.
8. *Филипович П.* Шевченкознавчі студії. – Черкаси, 2002. – 220 с.

Отримано 15 червня 2016 р.

м. Черкаси